

ПОЈАМ ФИКЦИЈЕ КОД ХАНСА ФАИНГЕРА

ЖЕЉКО РАДИНКОВИЋ

Универзитет у Београду
Институт за филозофију и друштвену теорију
Краљице Наталије 45, Београд, Србија
radinkoviczeljko@gmail.com

САЖЕТАК: Овај текст се у првом реду бави теоријом фикције Ханса Фаингера. Наглашавајући централну улогу научних фикција у тој теорији, покушава се дати критички приказ Фаингерове филозофије онога Као-да, који, с једне стране, укључује појмовна разграничавања између појма фикције и појмова фантазије, хипотезе, регулативне идеје, а, с друге стране, настоји да укаже на неке проблеме везане за Фаингеров конструктивистичко-прагматички приступ проблему фикција, као што су, с једне стране, тенденција ка неутемељеној екстензији појма фикције, и, с друге стране, тенденција ка интегрисању других видова фикционалности у научне фикције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фикција, фантазија, логика, хипотеза, регулативна идеја, Ханс Фаингер

У својим исцрпним разматрањима о појму фикције¹ Ханс Фаингер (Hans Vaihinger)², њемачки новокантовац, поставља питање о могућности достизања спознајне истинитости уз помоћ свјесно направљених погрешних претпоставки. „Људске представе свијета су чудовишни сплетови фикција пуни логичких противрјечности, тј. научних измишљотина у служби практичних циљева, односно неадекватних, субјективних, сликовних начина представљања чије је поклапање са стварношћу искључено већ од самог почетка” [Vaihinger 1922: 14]. Према Фаингеру, спознаја се

¹ Овдје се прије свега мисли на Фаингерово централно дјело *Die Philosophie des Als Ob*, које је настало у периоду од 1876. до 1878. године, али је објављено тек 1911. године [Vaihinger 1922].

² Ханс Фаингер (1852–1933) њемачки филозоф, познат прије свега као истраживач и коментатор Кантове филозофије, оснивач Кантових студија (*Kant-Studien*) и Кантовог друштва (*Kant-Gesellschaft*) био је један од првих представника тадашње академске филозофије који се бавио Ничеовом филозофијом и интензивно је био укључен у рад Задужбине Ничеов архив (*Stiftung Nietzsche-Archiv*).

заснива на поређењу непознатог с познатим, при чему се фикције третирају „као да” су истините. Поред овог битног конструктивистичког, новокантовског момента, о Фаингеровој филозофији може да се говори и као о варијанти прагматистичког и инструменталистичког приступа у теорији спознаје.³ У прилог тој тези говори и његов став о научним теоријама као инструментима овладавања стварношћу, па и као средствима самоодржања [Vaihinger 1922: 307], који заснива на представи о изворној практичној функцији људског интелекта. Слика свијета, коју овај ствара, сматра се „исправном”, „истинитом” ако служи као оријентација успјешно спроведеним дјелањима. Примат практичног ума над теоретским у овом контексту очитује се и у начелно датој могућности непоклапања практичне и објективне вриједности неке теорије. За Фаингера су свакако замисливе научне теорије чија је практична вриједност очита, а које одступају од објективне представе стварности и у себи садрже противрјечне елементе. У том смислу, све представе упитне објективне вриједности, које служе за оријентисање људског дјелања, подводе се под заједнички називник фикције. Фаингер их назива и практично релевантним научним измишљотинама („корисне фикције”), свјесно успостављеним творевинама које почивају на објективно погрешним претпоставкама. Према Фаингеру, дјелујемо тако као да је природа устројена у складу са сликом свијета. Полазећи од ових претпоставки, у погледу карактера фикција, Фаингерово филозофија настоји да утврди њихов удио у научној слици свијета.

Ова студија настоји да укаже на нека централна мјеста Фаингерове теорије фикције⁴, прије свега на дио који се односи на тзв. научне фикције, и на основу тога критички тематизује неке од проблема који се јављају у том контексту. Ту се прије свега мисли на екстензивност Фаингеровог појма фикције, која пријети да у појам фикције имплицитно интегрише нпр. хипотезе, регулативне идеје, али и на тенденцију унутар саме подјеле фикција ка подвођењу свих врста фикција под научне фикције.

ПОЈМОВНА РАЗГРАНИЧЕЊА

Док старогрчки назив *φαντασία* може да се преведе као утвара, представа или појава, Кант ће фантазију мјеродавно дефинисати као способност стварања произвољних представа, „уображаја”, према чему фантазија треба да се схвати као посебан случај способности погледа или опризорења (*Anschauung*) без присуства предмета, дакле, као посебан случај моћи уобразиље [Kant 1983: 67]. У *Антирројологији у прагматичном погледу* он фантазију ставља у контекст умјетничког стварања и повлачи границу између фантазије и онога што назива *Erfindung* (фикција, измишљотина, плод маште, изум, проналазак). За разлику од фикције (*Erfindung*), за коју је карактеристичан вољни моменат, фантазија личи на невољно настале

³ То је теза коју посебно заступа Клаус Цајнова [Ceypowa 1993].

⁴ За потпуни преглед опширних и сложених Фаингерових извода о фикцијама потребна је шири анализа, чије потребе свакако превазилазе оквире овог кратког и прилично селективног приказа.

представе, сличне онима у сну. Фантазија, упоредимо ли је са фикцијом, у већој мјери измиче нашој контроли тако да „се често и радо играмо са моћи уобразиље; али се моћ уобразиље (као фантазија) често и каткад незгодно игра са нама” [Kant 1983: 78f].

Утолико је, развијемо ли даље ову Кантову тезу о одсутности референтног предмета у фантазији, она сличнија не само сну, него и сјећању и очекивању који су дијахроно усмјерени ка прошлости, односно будућности и интендирају неки предмет у одсуству. Међутим, фантазија може да се схвати и афирмативно, као продуктивна способност да се од сјећања, представа, мисли, снова итд. надопуњавањем, изостављањем и комбиновањем створе нове представе. У том смислу она није окарактерисана само негативним одсуством референтног предмета или одсуства удјела субјективности у њеном настајању, него се позитивно разумијева као имагинативно ослобађање од стега временске увезаности, односно садашњости.

Без обзира на прилично нејасно разграничење фантазије и фикције у свакодневном говору, који по правилу оба појма повезује с нестварношћу неких садржаја и тако их суштински одређује као супротност стварности, ипак може да се уочи функционална разлика у погледу на садржаје на које се односе, а која постаје јаснија када се у обзир узму њихови односи спрам доживљаја. Према Фердинанду Фелману (Ferdinand Fellmann) фантазија тако има преваходно компензаторну улогу у погледу на људске потребе и по правилу функционише као замјена за недостатну стварност. При томе она увијек почива на субјективности доживљаја и, без обзира на то колико се она при томе удаљила од стварности, биће стално везана за неко конститутивно Ја. Као таква, она с једне стране, има изражени афективни карактер, док, с друге стране и управо због те афективности, усљед ограничености на „материјал” који пружа афективност, оперише с прилично неразноврсном палетом представа. Насупрот томе, фикција није толико везана за афекте и не зависи од њих, и колико год оперисала са фантазијама, она није пуки изражај осјета, него у првом реду представљање неког значења које увијек или априори захтијева тумачење, излагање, интерпретацију. Док се фантазија исцрпљује у игри осјета и осјећаја, фикција посредством конвенционалних форми замјењује и мијења непосредни доживљај. Дакле, фикција превазилази тзв. унутрашњи натурализам, који је кључан за фантазију. Тако се пјесништво тј. пјесничка фикција не исцрпљује у изражавању осјета и осјећаја, те преради фантазија, него представља значења у конкретним животним ситуацијама. Умјесто психолошког, фикција захтијева логички опис и опис у смислу аналитике језика. Овај интерпретативни карактер фикције коси се са уобичајеном представом да фикција представља фантастичне садржаје као да су стварност. Међутим, Као-структура фикције не почива на обмани јер то што се у фикционалним текстовима нешто појављује као стварност, произлази из форме фикционалног представљања. Као-структура фикције не зависи од суда, него од предикације која, као представљање неког стања ствари (чињеничног стања), за разлику од суда, још увијек не одлучује о томе да ли је нешто стварно или не [Fellmann 2002].

Поврх тога, потребно је разграничити и појмове фиктивнога и фикционалнога. Према Волфу Шмиду (Wolf Schmid) фикционално карактерише текст, а фиктивно статус онога што је представљено у тексту [Schmid 2008: 26]. Шмид појашњава: „Бити фиктиван значи: бити само представљен. Литерарна фикција је представа неког свијета која не имплицира непосредну везу представљенога с реалним ванлитерарним свијетом. Фикција се састоји у прављењу, конструкцији измишљеног, могућег свијета. (...) Независно од њиховог поријекла, све тематске јединице постају фиктивни елементи приликом уласка у фикционално дјело” [Schmid 2008: 37]. Имајући у виду ове проблеме разграничавања појма фикције од осталих сродних појмова, Кете Хамбургер (Käte Hamburger) развија теорију фикционалних сигнала под којима подразумијева све врсте назнака које указују на фикционалност неког текста [Hamburger 2001: 178]. Тако теорија фикционалних сигнала прави разлику између контекстуалних или прагматичких сигнала, паратекстуалних сигнала, семантичких сигнала и текстуалних сигнала. Контекстуални или прагматички сигнали указују на контекст настајања или објављивања текста (издавач, омот и сл.). Као паратекстуални сигнали могу да се разумију текстови (наслов, поднаслов, предговор, крилатица и сл.) који прате главни текст и који указују на његову фикционалност. Семантички сигнали могу да се односе на мањак досљедности временско-просторног контекстуализовања садржаја текста, при чему треба нагласити да недосљедност овог контекстуализовања не мора нужно да указује на фикционалност неког текста. Осим тога, фикционални текстови, за разлику од тзв. фактуалних, не морају нужно да се односе на неку вантекстуалну референцу, што опет не искључује могућност да садржаји фикционалног текста послуже као мисаони модели који могу да се референцијализују. Као семантички сигнал може да се разумије и способност фикционалног текста да омогући непосредан приступ неком страном унутрашњем свијету [Schmid 2008: 34], што, међутим, не чини нужно фикцију од сваког описа стране личности или субјективности. Напосљетку, текстуални сигнали односе се на садржаје главног текста који у виду формула указују на његову фикционалност.

Појмовно разграничење на којем Ханс Фаингер највише инсистира у оквиру својих разматрања о карактеру онога Као-да, односи се на дистинкцију између хипотезе и фикције [Vaihinger 1922: 143–154]. Према Фаингеру, хипотезе и фикције тешко је јасно разграничити, а разлог за то треба тражити у њиховим међусобним формалним и фактичким сличностима. За разлику од фикције, хипотеза се ставља на пробу сучељавањем са стварношћу, она може да се верификује или фалсификује и њена интенција је да буде истинита. Чак и када нисмо сигурни у објективност онога што смо хипотетички претпоставили, интенција хипотезе састоји се у томе да у перспективи дође до поклапања хипотетичке претпоставке и стварности. Хипотеза је теоретски основана претпоставка о односима међу стварима. Као провизорни одговор на неки научни проблем, она посједује структуру општеважећег исказа, и то у облику кондиционалног (ако-онда) исказа. Хипотезе могу да буду генерисане индуктивно (од

појединачних догађаја ка општим претпоставкама) или дедуктивно (када се из неке теорије изводе нове претпоставке). Иако у свом изворном облику у старогрчкој филозофији (ὄλβησις) она може да се односи и на начело које у себи дијалектички спаја противрјечне елементе, модерни појам хипотезе не трпи унутрашњу противрјечност. Као такав он мора да остави могућност операционализовања и начелне могућности фалсификовања. Операционализовање хипотеза састоји се у укључивању емпиријских индикаторских варијабли у теоретске конструкте, при чему нужно долази до смањења њиховог садржаја.

За разлику од хипотеза, код фикција, као што је нпр. случај код тзв. шематске фикције праживотиње (Гете), коју наводи Фаингер, не настоји се да се провизорно створе услови за доказивање стварног постојања праживотиње, него то да све животиње треба посматрати *као да* потичу од једне праживотиње. Према томе, фикције би биле представе које нису одређене искуством, него, у складу са значењем латинске ријечи *fingerere*, као слободно имагинативно обликовање. Тако Гетеова фикција праживотиње може да буде повод за нову класификацију животињских форми и хеуристички припреми терен за истиниту научну теорију, као што је, рецимо, у случају фикције праживотиње била Дарвинова хипотеза о постанку врста. Дакле, фикција не интендира саму стварност, него нешто на основу чега се та стварност може захватити, прорачунати, схватити. Према Фаингеру категорија каузалности је фикција, утолико што се потпуно свођење непромјењивих сукцесија на неке узроке показује као нествариво, али што, с друге стране, омогућује да се у оквиру ове категорије каузалности постављају хипотезе о појединачним каузалним односима, на основу којих онда могу да се схвате појединачни феномени. Фаингер указује на то да се разлика између Гетеове фикције и Дарвинове хипотезе састоји у томе што дарвинизам полази од стварног постојања праживотиња, док је Гетеова фикција свјесно оперисала с упитном логичком вриједношћу исказа о улози праживотиње у настанку врста, односно, на крају крајева, порицала објективну вриједност те представе. Како хипотеза тако и фикција, према Фаингеру, провизорног су карактера, али се провизорност хипотезе састоји у томе што она има за циљ да буде с разлогом и равноправно уврштена у ред истинских исказа, те тако превазиђе свој хипотетички карактер, док је провизорност фикције усмјерена на то да фикција у перспективи у неком моменту не промјени свој статус у погледу на објективност неког садржаја, него у потпуности отпадне и уступи мјесто неком објективном одређењу стварности. Дакле, Фаингер инсистира на томе да разлика између хипотезе и фикције није градуелна, него, упркос свим потешкоћама повлачења јасне границе, искључиво квалитативна. Ипак, постоји основана сумња да је Фаингер на концу отишао и корак даље, те упркос свим настојањима у погледу јасног појмовног разграничења, имплицитно интегрисао хипотезу у подручје фикционалнога. Узимајући у обзир ограниченост базе искуства, односно, досљедно узевши, нужно свођење искуства на (тренутни) чулни садржај, Фаингер је у једном моменту, у ствари, довео у питање одрживост ове подјеле, утолико

што је дошао до закључка да сваки суд, па и онај хипотетички, у ствари увијек превазилази подручје датог искуства, те тако треба да се сматра фикцијом.⁵ Уколико је то тачно, онда и цјелокупна теоретска слика свијета може да се сматра претпоставком која не може без остатка да се поткријепи искуством, што јој на концу даје карактер фикције.

Вратимо ли се на примјер каузалности као фикције, односно, одређења фикције каузалности као предуслова за постављање хипотеза у појединачним случајевима сукцесија, наметнуће се питање о разлици између Кантових регулативних идеја и фикција. У *Критици чистог ума* Кант уводи управо ту битну разлику када каже да идеје као ни фикције „немају предмет ни у каквом искуству, али ипак то не значи да оне означавају предмете који су фиктивни (*gedichtete Gegenstände*), а који се у исто вријеме сматрају као могући” [Kant 1997: Б 799, А 771]. Идеје Кант одређује као појмове ума који су нужни за спознају, али само у регулативном смислу, јер интендирају цјелокупно искуство које никада не може да се обухвати погледом (*Anschauung*). Према Канту, теоретски ум никада не може да сагледа њихову стварност. Идеје ума доступне су само постулатима практичног ума. Чини се да Фаингер игнорише ово Кантово одређење регулативне идеје када успоставља формалну и функционалну сличност између регулативних идеја и фикција, не узимајући у обзир чињеницу да регулативне идеје, за разлику од фикција, имају априорни карактер и не могу да се сматрају провизорима.

Кете Хамбургер критикује Фаингера с позиције рационалне и аналитичке методике у оквиру теорије књижевности, те у својој „Логичи пјесништва” (*Die Logik der Dichtung*) [Hamburger 1994] наглашава мањкаво одређење естетске фикције у Фаингеровој теорији оног Као-да, које почиња на неуочавању разлике између фингираних и фиктивних елемената [Hamburger 1994: 55; Vaihinger 1922: 129]. Сам Фаингер естетске фикције⁶ сматра сроднима митолошким и религиозним, односно, у естетским фикцијама уочава прије свега поетску варијацију митолошких и религиозних фикција. Тако естетска фикција треба да служи потицању и буђењу извјесних узвишених и посебних осјета у нама и као таква представља средство за постизање виших циљева, што, према Фаингеру, показује извјесну паралелу с научним фикцијама, које се такође исцрпљују у свом инструменталном и средственом карактеру. У случају естетских фикција, као и код научних фикција, веома битну улогу игра одређење степена одступања моћи уобразиље од природе, тј. објективне стварности. За разлику од научних фикција, код којих „логички такт” треба да одлучује о правој мјери одступања од природног предлошка, код естетских фикција ту улогу преузима „укус”, при чему се, у ствари, одлучује о практичној вриједности тих фикција. Остаје утисак да је Фаингер, одређујући сличности између естетских и научних фикција, остао дужан да у потпуности изрази позитивни карактер естетске фикције, који се овдје своди на одређење мјеродавне инстанце (укус) и „узвишеног” телоса (естетски осјећај;

⁵ [Vaihinger 1922: 138]. О односу фикције и хипотезе код Фаингера види: [Сеунова 1993].

⁶ О естетским фикцијама код Фаингера упореди: [Vaihinger 1922: 131–138].

лијепи осјети). С друге стране, горе поменута замјерка, коју Кете Хамбургер упућује Фаингеру, превиђа овај моменат нивелисања естетских и научних фикција у његовој филозофији и, полазећи од тезе о Фаингеровом неразликовању значења *ingere* и *fictio*, своју пажњу усмјерава у првом реду на наводно Фаингерово свођење момента *ingere* на његово пејоративно значење. Наиме, према Хамбургеровој у модерно, па и овој Фаингеровој рецепцији фикције, појма који је изведен од латинске ријечи *ingere* и може да има различита значења, прије свих задржало се оно пејоративно значење лажног приказивања. За разлику од тога, именица *fictio* прихвата се и у свом пејоративном и у мелиоративном значењу, при чему ово потоње, у смислу креативног стварања, доминира над негативним. Према Васић Даки Хамбургер је на основу овог критичког става у својој теорији фикције од онога Фаингеровог „Као-да” система створила систем „Као”. Према томе фикција треба да се појављује као стварност. Бајка треба да се чини као стварност, док се читајући налазимо у њој, али не на начин као да је стварност [Vasić Daki 2000: 75]. Међутим, ово значајно помјерање у значењу онога Као може да дође у сукоб с горе поменутим интерпретативним карактером фикције, којим се пориче став да фикција у извјесном смислу почива на привиду стварности њених садржаја и каже да фикција не просуђује о стварности, него може само да употријеби предикацију „стварно”. Ова предикација не одлучује о томе да ли је нешто објективно стварно или није, него само о томе да ли се нешто у оквиру фикције уводи као стварно или не. Не само да се ова дистинкција, која је још увијек садржана у Фаингеровом појму фикције, губи код Кете Хамбургер, него се тиме и отвара простор за „натурализовање” фикције и нестанак критичке дистанце у рецепцији фиктивних садржаја.

НАУЧНЕ ФИКЦИЈЕ

Као што се већ да наслутити из разматрања о односу естетских и научних фикција, Фаингер централну улогу у својој теорији фикција додјељује овима потоњима. Он научне фикције⁷ класификује у сљедеће групе: а) вјештачке класификације, б) апстрактивне (неглективне) фикције, в) шематске, парадигматске, утопијске и типске фикције, г) симболичке (аналогне) фикције, д) јуристичке фикције, њ) персонификативне фикције, е) сумирајуће фикције (општи појмови), ж) хеуристичке фикције, з) практичне (етичке) фикције, и) математске фикције (фиктивни основни појмови математике). *Вјештачке класификације* Фаингер означава као врсту тзв. полуфикција, односно, провизорних метода ка достизању тзв. природног система. Оне служе да би се успоставио вјештачки распоред као провизорна замјена за оне још увијек непознате, али једино исправне облике и творевине које непосредно одговарају стварности (природни систем), те их се стога провизорно третира као да су стварне. Ова врста фиктивне класификације заснива се на томе да се из цјелокупне групе карактеристика

⁷ О научним фикцијама код Фаингера упореди: [Vaihinger 1922: 25–123].

издвоји нека посебно упадљива, на основу које се онда, не узимајући у обзир међусобно одређивање појединих карактеристика, успоставља вјештачки распоред. За разлику од погрешних хипотеза, ово издвајање и успостављање провизорних представа спроводи се свјесно. Под *ајстйрактйвнйм* (*нег̃лекйвнйм*) *фикцијама* Фаингер подразумејева низ метода у којима се одступање од стварности спецификује као занемаривање неких (важних) елемената стварнога. За разлику од образовања општих или апстрактних појмова, чин апстраховања у овом случају не своди се на занемаривање одступајућих елемената у некој групи истоврсних елемената и образовање њиховог заједничког типа, него на провизорно и једнократно истицање важних и занемаривање читавог низа других карактеристика. Ова метода обично се примјењује у случају веома компликованих творевина, компликованом сплету каузалних фактора, као нпр. код емпиријских појава људског дјелања. Као примјер Фаингер наводи Адама Смита (Adam Smith) и његов покушај да у сврху конципирања система националне економије дође до каузалног одређења људског дјелања, при чему је као главни узрок издвојио егоизам, занемарујући при томе остале факторе као што су нпр. навика, благонаклоност итд. Из апстрактног узрока одређеног као „егоизам”, из овог аксиоматски постављеног исказа да је егоизам узрок људског дјелања, он је онда дедуктивно извео све односе дјелања и саобраћања који систематском нужношћу произилазе из тога. *Шемајске, йпарадигмајске, уйойијске и йийске фикције* не заснивају се на истицању једне карактеристике сложене стварности, него њене структуре. У том смислу може да се говори и о моделима студирања суштине стварности. Иако већ шематски цртежи (нпр. у подручју геологије, механике итд.) функционишу на овај начин, као типичан примјер ових фикција Фаингер наводи фикцију из подручја националне економије под називом *Thünensche Idee*. Наиме, у сврху бољег прорачунавања односа и промета у пољопривреди, израђена је фикција града око којег се у концентричним круговима налазе различите сфере из којих се црпе и достављају потрепштине неопходне за одржавање истог. На основу овог модела могу се систематски дедуковати закони важни за пољопривреду и националну економију. На сличан начин функционишу и шематске фикције изолованог острва, човјека, државе итд. Парадигматске фикције или фингирани случајеви посебно су примјењивани у поступцима доказивања (*John Locke*, стари Грци). Утопијске фикције функционишу прије свега као идеалне слике (*Morus, Campanella*, Платон), и мање се употребљавају за чисто научно подучавање. У ове фикције убрајају се многе фиктивне творевине са префиксом „пра”, као, рецимо, у 18. вијеку популарна фикција прадржаве, али и фикције праформе, прадуха (свјетског духа), прачовјека (хермафродитски прачовјек код Платона), прарелигије, пратрадиције итд. Типска фикција или фингирана праформа је слика врсте или тип који се изводи из низа суштина, а из којег се онда изводе како законитости појединачних суштина, тако и њихове модификације. Код типских фикција интересантан је њихов близак однос са хипотезама. Рецимо, у случају горе дјелимично помињаних Гетеових (*Goethe*) фикција праживотиње и прабилке, које су

класични примјери ове врсте фикције. Наиме, као што смо видјели, није у потпуности јасно да ли је Гете овдје употребио типску фикцију или хипотезу. Фридрих Шилер (Friedrich Schiller), који каже да је прабилка само идеја, аргументује кантовски и разумијева је као идеалну или типичну фикцију, док ју дарвинизам одбацује и као фикцију и као хипотезу. *Симболичке (аналогне) фикције* функционишу на основу аперцептивног успостављања односа сличности, односно аналогне пропорције, при чему ти односи добијају улогу аперцептивних агенаса. У ове фикције Фаингер убраја параболе и митове, који своју примјену налазе прије свега у научној теологији. Тако ће Фридрих Данијел Ернст Шлајермахер (Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher) све догме посматрати као аналогне фикције, јер нам се истински метафизички однос (однос Бога и свијета – однос оца и дјетета, нпр.) измиче и остаје неухватљив. Бог није отац, али се у фикцији третира *као да* јесте. При томе је потребно нагласити да се овдје не ради о рационалистичкој реинтерпретацији догматског садржаја, него о суптилном спознајнотеоретском захвату с далекосежним посљедицама за религијску праксу. Наиме, догме се умјесто као хипотезе третирају као фикције. Такође метафизичке категорије могу да се сматрају аналогним спознајнотеоретским фикцијама. Аналогно људским, субјективним односима промишља се и оно стварно. Свака спознаја, према Фаингеру, настоји ли да буде више од просте сукцесије и коегзистенције, мора да буде аналогна. Спознаја је аперцепција посредством другог (општих појмова или других ствари). Тако категорије, као аналогне фикције, не могу да захвате стварност и досегну истиниту спознају. Наиме, ствари које посједују особине, узроци који дјелују, то су на концу ове спознајнотеоретске перспективе ипак само митови, а догматске заблуде настају онда када се овакве фикције сматрају реалним аналогијама. *Јурисџичке (правне) фикције* могу да се сматрају начелно идентичнима са аналогним фикцијама јер се, према Фаингеру, психолошки механизам њихове примјене састоји у томе да се неки појединачни случај супсумира под неку, у ствари, не у потпуности одређену представу, тј. његова бит је у аналогности аперцепције, што опет почива на томе да правни закони не могу да обухвате све појединачне случајеве, тако да се абнормални случајеви посматрају на начин као да потпадају под те исте законе. Из неког практичног интереса неки појединачни случај третира се као случај неког закона, а коме у ствари, не припада. Овај захват важан је прије свега за правну праксу (у облику тзв. правних фикција *fictiones iuris*), али и за математику. *Персонификативне фикције* такође представљају подврсту аналогних фикција, при чему је аналогија под коју потпадају персонална аналогија (*Personal-analogie*). У ове фикције убраја се појам правне личности који треба да представља персонификацију правне норме, а који, према Фаингеру, своје изходиште има у нагону ка антропоморфној персонификацији. Он управља нашим представама и посједује моћ свеобухватног хипостазирања у облику особе или субјекта. *Сумирајуће фикције (ошћити појмови)* изрази су којима нека сума феномена може да се захвати и сажме у погледу на њихове главне карактеристике. Они могу лако да се трансформишу у фикције

друге врсте. Наиме, ако је ријеч о одразима ствари које се сматрају реалним, онда можемо да их сматрамо и персонификативним фикцијама. У случају да истичу само оно суштинско, а занемарују несуштинско, можемо да их сматрамо и апстрактивним фикцијама. За разлику од осталих фикција, за *хеуристичке фикције* карактеристично је то што се њихово одступање од стварности заснива на замјењивању нечега стварнога нечим што је у потпуности нестварно, а све то под условом да та фиктивна представа не смије да се састоји од међусобно противрјечних елемената. Као примјер Фаингер наводи Птоломејски систем свијета. Овај је, наиме, већ у средњем вијеку изгубио статус хипотезе, као што је случај и с првобитном хипотезом етера која је требало да служи за објашњење свјетлосних појава. У ову врсту фикција он убраја и телеолошку фикцију која је према Фаингеру теоретски безвриједна, али може да буде од користи када је ријеч о хеуристици. Овдје се опет јавља проблематичан однос Фаингеровог појма фикције и Кантове представе регулативне идеје, односно, његове представе о телеологији као модус *reflexionis*, тј. субјективном помоћном начелу у виду регулативног начела. За разлику од хеуристичких фикција, *ипрактичне (еишичке) фикције* не противријече само стварности на коју се односе, него се састоје од елемената који су међусобно противрјечни. Оне су сложеније природе и њихово настајање не може да се објасни ни поступком апстраховања, а ни аналогије, као што је то до сада био случај. Тако појам слободе, каже Фаингер, не само да противрјечи стварности која је без изузетка регулисана непромјењивим законима, него и самоме себи. Наиме, апсолутно слободна, случајна радња, која, дакле, не произлази ни из чега, морално је безвриједна колико и нека апсолутно нужна радња. Без обзира на ову антиномију у језгру саме фикције слободе, она се свакодневно примјењује у пракси, нпр. у казненом праву, јер би, рецимо, без ове претпоставке било незамисливо да неко буде оптужен за злоупотребу слободе. *Мајтемајске фикције (фиктивни основни појмови мајтемајике)* показују одређене сличности са правним фикцијама јер се у оба случаја ради о супсумцији појединачног случаја под опште одређење, при чему се оно показује као недовољно да захвати појединачни случај. Нпр. крива линија се третира као права јер је тако погодније за рачунање (код правних фикција се, рецимо, усвојени син третира као прави син). Дакле, у оба случаја неки однос, који не може да се оствари у стварности, сматра се као да је остварен. Математске фикције као што су празни простор, неиспуњено вријеме, тачке које не заузимају простор, линије без ширине, површине без дубине итд. у ствари су противрјечне фикције, па тако, узмемо ли то у обзир, можемо тврдити да математика не само да почива на имагинативној основи, него и на противрјечним имагинацијама.

Спознајнотеоретски проблем, којег Фаингер тематизује у погледу на фикције и којег смо увели на самом почетку овог приказа, а то је, Фаингеровим ријечима, недоумица у погледу на то „да се, упркос тога што у мишљењу рачунамо са искривљеном стварношћу, практични резултат покаже као исправан” [Vaihinger 1922: 289], заокружује главни дио његових разматрања о фикцијама. Он му се враћа ка основном спознајнотеоретском

проблему, као „најдубљем проблему теорије спознаје и логике” и, у складу са централном улогом коју Кантова филозофија игра у његовој теорији фикција, наглашава да је у природи мисаоног инструмента да у начину и методи одступа од природе самог бића, али да мора да буде намјештен тако да на концу може да дође до поклапања мишљења и бића. Та могућност, према Фаингеру, дата је у природи самог мишљења, у његовом, за разлику од природе, прилагодљивом, органском „начину рачунања” [Vaihinger 1922: 290].

ЗАХВАЛНОСТ

Чланак је рађен у оквиру пројекта „Политике друштвеног памћења и националног идентитета: регионални и европски контекст” (ОИ 179049) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Заснован је на излагању у оквиру скупа „Теорија и фантастика: факти и фикције”, одржаног 3. јуна 2015. године на Институту за филозофију и друштвену теорију Универзитета у Београду.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Ceynowa, Klaus (1993). *Zwischen Pragmatismus und Fiktionalismus. Hans Vaihingers „Philosophie des Als Ob”*. Würzburg: Königshausen u. Neumann.
- Fellmann, Ferdinand (2002). “Selbstbild als Fiktion. Zur medialen Theorie der Subjektivität”, *Die Stellung des Menschen in der Kultur. Die Festschrift für Ernst Wolfgang Orth zum 65. Geburtstag*, (ed.) Chr. Bermes/J. Jonas/K-H. Lembeck, Würzburg: Königshausen u. Neumann, 21–39.
- Hamburger, Käte (1994). *Die Logik der Dichtung*. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Kant, Immanuel (1983). *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Stuttgart: Reclam Verlag.
- Kant, Immanuel (1997). *Kritik der reinen Vernunft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Schmid, Wolf (2008). *Elemente der Narratologie*. 2. verbesserte Auflage. Berlin/New York: De Gruyter.
- Vaihinger, Hans (1922). *Die Philosophie des Als Ob. System der theoretischen, praktischen und religiösen Fiktionen der Menschheit auf Grund eines idealistischen Positivismus*. Leipzig: Felix Meiner Verlag.
- Vasić, Marija (Daki Zulja) (2000). *Käte Hamburgers Theorie der Dichtungsgattungen. Die theoretischen Grundlagen der „Logik der Dichtung”*. Dissertation, Siegen.

FICTION CONCEPT BY HANS VAIHINGER

by

ŽELJKO RADINKOVIĆ

University of Belgrade

Institut for Philosophy and Social Theory

Kraljice Natalije 45, Belgrade, Serbia

radinkoviczeljko@gmail.com

SUMMARY: This text primarily deals with Hans Vaihinger's fiction theory. Emphasizing the central role of scientific fiction in that theory, it attempts to give a critical account of Vaihinger's philosophical theory of 'As if'. On the one hand, this analysis of the philosophy of 'As if' includes conceptual delimitation between the notion of fiction and concepts of fantasy, hypothesis, and regulatory ideas. On the other hand, it points out to some problems related to Vaihinger's constructivist-pragmatic approach to the problem of fiction, such as a tendency towards an unreasonable extension of the notion of fiction, and a tendency towards the integration of other forms of fictionality into scientific fiction.

KEYWORDS: fiction, fantasy, logic, hypothesis, regulatory idea, Hans Vaihinger